

Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası

A Pro-Prince Sabahaddin Political Formation During the Armistice Period: The Ottoman Peace and Welfare Party

Ramazan Erhan GÜLLÜ¹

ÖZ

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası İstanbul'da teşkil olunan Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın birleşmesiyle kurulmuştu. En temel politik tavrı İttihat ve Terakki karşıtlığı olan ve mütareke dönemi siyasi hayatında önemli bir yer edinen fırka, aynı zamanda Prens Sabahattin yanlısıydı. Ancak Prens Sabahattin, fırkanın resmî lideri olmadığı gibi adı da fırkanın herhangi bir kurulunda yer almamaktaydı. Diğer taraftan Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası sadece Prens Sabahattin yanlılarından oluşmamakta, kuruluşundan itibaren farklı gruplar da fırka içinde yer almaktaydı. Bu açıdan fırkanın siyasi tutumunu belirleyen esas unsurun İttihat ve Terakki karşıtlığı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İstanbul'un resmen işgali sonrası diğer pek çok fırka gibi faaliyetlerini sonlandıran Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, Ankara Hükümeti ile yakın ilişki kuramamıştı. Bu yüzden 1921 yılında İstanbul'da yeniden çalışmalarına başlasa da etkili olamamış, bir süre sonra da siyasi hayattan tamamen çekilmişti.

Anahtar kelimeler: Prens Sabahattin, Millî Mücadele, Meclis-i Mebusan, Millî Ahrar Fırkası, Liberalizm, Liberal Milliyetçilik

ABSTRACT

The Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye [Ottoman Peace and Welfare] Party was founded with the merging of the Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti [Ottoman Peace and Welfare Union] that had formed in Istanbul after the signing of the Armistice of Mudros with the Selâmet-i Osmâniyye Fırkası [Ottoman Welfare Party]. This party's main political stance was in opposition to Committee of Union and Progress (CUP). It gained a significant political position during the armistice period and was also pro-Prince Sabahaddin. Meanwhile, Prince Sabahaddin supporters were not the only members of the Ottoman Peace and Welfare Party: Different groups were also involved in the party since it was first founded. In this context, to suggest that the main factor determining the political approach of the party was its opposition to CUP would not be wrong. After the official occupation of Istanbul, the Ottoman Peace and Welfare Party had its political activities suspended like other parties and was unable to establish a close relationship with the Ankara government. In view of this,

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ramazan Erhan Güllü (Doç. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6819-4003

Başvuru/Submitted: 02.03.2022

Revizyon talebi/Revision requested:
12.05.2022

Son revizyon/Last revision received:
12.05.2022

Kabul/Accepted: 15.05.2022

Atıf/Citation: Gullu, Ramazan Erhan. "Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkoğlu* 32, 1 (2022): 381-403.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1081681>

although the party relaunched its political efforts in Istanbul in 1921, it was unsuccessful and shortly after completely withdrew from the political arena.

Keywords: Prince Sabahaddin, The Turkish national struggle, The Ottoman Parliament, The National Liberal Party, liberalism, liberal Nationalism

EXTENDED ABSTRACT

The *Sulh ve Selamet-i Osmaniyye Fırkası* [Ottoman Peace and Welfare Party] was founded with the merging of the *Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti* [Ottoman Peace and Welfare Union] that had formed in Istanbul after the signing of the Armistice of Mudros with the *Selamet-i Osmâniyye Fırkası* (Ottoman Welfare Party). This party's main political stance was in opposition to the Committee of Union and Progress (CUP). It had gained a significant political position during the armistice period and was also pro-Prince Sabahaddin.

The party also supported various policies associated with Prince Sabahaddin during the Second Constitutional Era. However, Prince Sabahaddin was neither named the official leader of the party nor a board member. Although Prince Sabahaddin, who had also adopted a similar approach in political activities during the Constitutional era, was not involved officially in the political arena, he gave indirect support and guidance to the parties he supported. He also adopted this approach toward the *Ahrar Fırkası* [Liberal Party] that was associated with him during the Second Constitutional Era, in addition to both the Ottoman Peace and Welfare Party and the *Milli Ahrar* [National Liberal] Party that were founded later.

However, Prince Sabahaddin supporters were not the only members of the Ottoman Peace and Welfare Party: Different groups were also involved in the party since it was first founded. Some of the pro-Prince Sabahaddin members later deserted the party and joined the National Liberal Party. In this context, to suggest that the main factor determining the political approach of the party was its opposition to CUP would not be wrong.

Due to this approach, disputes emerged after the armistice period between these groups and the Ottoman Peace and Welfare Party, which supported the *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* [Freedom and Accord Party] and the Damat Ferid governments. In fact, a personal rivalry was present between Damat Ferid Pasha and Prince Sabahaddin in addition to their political differences. Damat Ferid was clearly against Prince Sabahaddin and his group. He even thought Prince Sabahaddin was trying to become the Grand Vizier instead of him. Similarly, Prince Sabahaddin had a clear attitude toward Damat Ferit and as such did not return to Istanbul until Damat Ferid had left the Grand Viziership. Prince Sabahaddin returned in December 1919 after Damat Ferid had left the Grand Viziership in September of that year.

Therefore, the main reason why the Ottoman Peace and Welfare Party supported the Damat Ferid government and the Freedom and Accord Party was that it openly opposed CUP. The Ottoman Peace and Welfare Party was based in Istanbul and advocated a policy that was based on Sultan Mehmet VI; the party had taken part in such an alliance as a political move

within the conditions of the period. In addition, the party opposed CUP but positively viewed the National Struggle Movement, even having members within it known to be pro-National Struggle. This point of view was one of the factors that increased the disputes between the Ottoman Peace and Welfare Party and the other political groups in Istanbul.

The party's division from other political groups was more clearly seen in the election process in 1919. While all parties had entered the election by forming alliances or becoming members of various groups, the Ottoman Peace and Welfare Party entered the election alone. Thus, it was the only party to participate in the election on its own behalf.

Among the candidates of the party, Prince Sabahaddin was one of the independent candidates the party supported, in addition to those who openly supported the National Struggle. However, Prince Sabahaddin did not win the election. Again, despite the agenda involving Prince Sabahaddin's being included in the lists prepared by the National Forces, this request was not implemented.

As a result, the party entered the elections on its own behalf and with its own candidates, winning two parliamentary seats. Thus, it became the only party that was represented in the Parliament on its own behalf. However, the life of the Assembly did not last long, with it dissolving once Istanbul was officially occupied a few months later.

Having its political activities suspended like the other parties after the official occupation of Istanbul, the Ottoman Peace and Welfare Party was unable to establish close ties with the Ankara government. Although the party approached the National Struggle movement positively, the Ankara Government did not receive the party warmly because it had not given up its Istanbul-based policy. In view of this, although the Ottoman Peace and Welfare Party relaunched its political efforts in Istanbul in 1921, it was unsuccessful and shortly after totally withdrew from the political arena.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasıyla birlikte İttihat ve Terakki Fırkası siyaset sahnesinden çekilmiş, üst düzey yöneticileri de ülkeden ayrılmıştı. Başlayan mütareke dönemiyle, İttihat ve Terakki alenen siyasetten çekilirken, savaş sürecinde faaliyetlerini durduran veya kapanan çeşitli fırkalar yeniden siyasi hayata dâhil oldukları gibi, farklı siyasi fırkalar da kurulmaya başlanmıştı. Ancak kurulan fırkaların büyük çoğunluğunun temel özelliği İttihat ve Terakki aleyhtarlığı ve hatta düşmanlığıydı. İttihat ve Terakki savaş girişin, alınan yenilginin ve savaş sürecinde uygulanan birçok politikanın sorumlusu olarak artık suçlu konumunda bir siyasi oluşumdur. Mütareke döneminde İttihatçı veya İttihatçılara yakın olduğu bilinen birçok kişi ve grup da siyasi hayata bir şekilde girmeye çalışırken dahi açıkça İttihatçı kimliklerini ortaya koymadan hareket etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Sultan Vahdettin ve dönemin hükümetleri de açıktan İttihat ve Terakki aleyhtar politikalar izlemişlerdir. Dolayısıyla artık iktidar sahibi olmanın veya iktidara etki edebilmenin önemli ayaklarından birini İttihat ve Terakki karşıtlığı oluşturmaktaydı. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası da Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası kurulan bu tür siyasi partilerdendi. Dönemin hâkim siyasi havasına uygun olarak İttihat ve Terakki karşıtı ve liberal politikalara sahip bir fırka olan Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, mütareke döneminin siyasi hayatını önemli ölçüde etkilemişti.

Fırkanın Temelleri

Fırkanın temelini, 20 Kasım 1918'de kurulan Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile 17 Aralık 1918 tarihinde kurulan Selâmet-i Osmâniyye Fırkası oluşturmaktadır. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti, fiilen mütareke dönemi öncesinde ve Ankara'da kurulmuştu. Fakat cemiyet İttihatçı muhalifi bir yapı olduğu için mütareke sonrasına kadar gizli bir örgütlenme şeklinde kalmıştı. Mütarekenin ardından 20 Kasım 1918'de İstanbul'da resmen kurulan cemiyet¹, kısa zaman içerisinde İstanbul'la birlikte ülkenin farklı şehirlerinde teşkilatlanmaya başlamıştı². Cemiyetin başkanı Topçu Feriki Ferit Paşa'ydı. Cemiyet aslında Prens Sabahattin yanlılarının kurulmuş bir siyasi oluşumdur. Cemiyetin kuruluşuna öncülük eden ve Ankara'da gizli bir

1 “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti”, *Sabah*, nr. 10422, 22 Kasım 1918, s. 2.; “Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti”, *Yeni İstanbul*, nr. 14, 22 Kasım 1918, s. 1.

2 “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti Teşkilâtı”, *Sabah*, nr. 10432, 2 Aralık 1918, s. 2.

örgütken başkanı olan Satvet Lütfi Bey³, Prens Sabahattin'in özel kâatibi ve yakın arkadaşıydı⁴. Bazı gazetelerde “cemiyetin reisi ve müessisi”nin “Sultanzâde Sabahattin Bey Efendi” olduğu yazılmaktaydı⁵. Ancak bu bilgi cemiyetin herhangi bir resmî evrakında geçmemekteydi. Cemiyetle ilgili çalışmaları Satvet Lütfi Bey yürütmüş; Prens Sabahattin'in adı herhangi bir yerde zikredilmemişti.

Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası'nın kuruluşuna giden süreç ve sonrasında yaşanan gelişmelerde ise Satvet Lütfi Bey'in de adı geçmemektedir. Sonraki gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla Prens Sabahattin'in destekçileri cemiyet ve fırkanın kuruluşunda etkindiler. Ancak farklı görüş ve gruplardan kişiler de vardı ve ne cemiyet ne de fırka açıkça Prens Sabahattin yanlısı olarak anılmak istemekteydi. Cemiyetin kurucuları arasında İttihatçı muhalifliği dışında ortak noktası olmayacak derecede farklı isimler bulunmaktaydı. Hatta aralarında Ali Kemal ve Sait Molla gibi Prens Sabahattin'in mütareke dönemindeki fikirleriyle de uyuşmayan, onun ve destekçilerinin liberal/milliyetçi tavırlarına karşı olan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı ve Millî Mücadele aleyhtarı kişiler de vardı⁶.

Cemiyetin nizamnâmesi kuruluşundan birkaç gün sonra gazetelerde yayımlanarak kamuoyuna duyurulmuştu. Nizamnâmesinde ifade edildiği şekliyle cemiyet, Osmanlı unsurlarının bir arada tutulması ve birlikte yaşamlarının sürdürülmesi gerektiği görüşündeydi. Bu görüşün siyaseten uygulanması ve savaştan yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nin adil bir sulh antlaşması imzalamasının sağlanması için çalışılacaktı⁷.

Fırkanın temelini oluşturan diğer bir siyasi oluşum olan Selâmet-i Osmâniye Fırkası ise 17 Aralık 1918 tarihinde evraklarını hükümete teslim ederek resmen kurulmuştu. Kurucular arasında yer alan İsmail Subhi (Soysalhoğlu) Bey'in çıkardığı *Söz* gazetesi ile Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Sait Molla'nın sahibi, Süleyman Radi Bey'in de başyazarı olduğu *Yeni İstanbul* gazetesi, fırkanın “nâşir-i efkârı” (resmî sözcüsü) konumunda idiler. Fırkanın reisi İsmail Hakkı Paşa da Prens Sabahattin'e yakın bir isim olarak

3 Satvet Lütfi (Tozan) 1889 yılında Bosna-Hersek'e bağlı Trebinje şehrinde doğmuştu. 9 yaşındayken ailesi İstanbul'a yerleşmiş, eğitimine burada başlamış ve Darülfünun'da hukuk eğitimi almıştı. Öğrencilik yıllarından itibaren Jön Türk hareketi içerisinde yer almıştı ve Prens Sabahattin'le tanışıklığı da yine o yıllara dayanıyordu. Aralarındaki 12 yıllık yaş farkına rağmen Satvet Lütfi ile Prens Sabahattin yakın arkadaş hâline gelmişlerdi. Hatta Satvet Lütfi Bey ilerleyen yıllarda Prens Sabahattin'in özel kâatipliğini de yapacak, ekonomik olarak oldukça zenginleştiği için Prens Sabahattin'in birçok faaliyetine maddî destek temin edecekti. Ayrıca Prens Sabahattin yurt dışındayken Türkiye ile irtibatını ve çeşitli ilişkilerini de Satvet Lütfi sağlayacaktı. Meşrutiyet döneminde Prens Sabahattin'in siyasi faaliyetleri içinde de aktif olarak yer almaya devam eden Satvet Lütfi'nin adı Halaskâr Zabitan Grubu'nun faaliyetlerinden Yakup Cemil olayına kadar birçok yerde geçecek ve çeşitli defalar tutuklanacak ya da İstanbul'dan sürgün edilecekti. Ankara'da Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Cemiyetini kurduğu sırada da İttihatçılar tarafından bir sürgün yeri olarak kullanılan Ankara'ya gönderilmiş durumdaydı. Rifat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan: Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, Libra Kitap, İstanbul 2018, s. 42-70.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: II - Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 138.

5 “Sulh ve Selâmet Cem'iyeti”, *Haftalık Gazete*, nr. 29, 16 Ocak 1919, s. 6.

6 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 138.

7 “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyetinin Nizamnâme-i Esâsisi”, *Hâdisât*, nr. 36, 24 Kasım 1918, s. 2.

tanınmaktaydı⁸. Fırkanın kurucu ve yöneticileri arasında Ferik Ferit Paşa gibi Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyetinin yöneticileri arasında olan kişiler bulunsa da fırkanın kadrosu büyük oranda cemiyetin kadrosundan farklıydı⁹.

Fırkanın, oldukça detaylı olarak hazırlanmış dâhili nizamnâmesi ile programı ve beyannâmesi bulunmaktaydı¹⁰. Selâmet-i Osmâniyye Fırkasına ait bu resmî ve idari evraklar, cemiyet ile birleşme sonrası teşkil edilecek Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası tarafından da aynı şekilde kabul edilerek kullanılacaktı. Dolayısıyla Selâmet-i Osmâniyye Fırkası adına ifade edilen görüşler ve hazırlanan fırka programı Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası için de aynen geçerliydi. Nizamnâmede fırkanın teşkilat yapısı ve işleyişine dair teknik konular ayrıntılı olarak belirlenmişti. Fakat program ve beyannâmesi daha dar kapsamlı ve temel mevzuların izah edildiği bir şekildeydi. Bunun da ülkenin mevcut durumu dolayısıyla bilinçli olarak yapıldığı belirtilmekte; barış antlaşmasının imzalanması sonrası ülke normal idari işleyişe kavuşunca gereken hususların ayrıntılı olarak yeniden ele alınıp açıklanacağı dile getirilmekteydi. 20 Aralık 1918 tarihinde *Söz* gazetesinde yayımlanan fırka beyannâmesi ile fırkanın teşkili kamuoyuna duyurulurken kuruluş gerekçeleri ve amacı da izah edilmişti. Beyannâmede, farklı fikirlerin siyaset hayatında olmasının önemi vurgulanıyor, meşrutiyet idaresine uygun olarak ve memleketin ihtiyaçları göz önüne alınarak Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın kurulduğu belirtiliyordu¹¹.

Fırkanın Resmen Kuruluşu ve Programı

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti kurulurken bazı üyeler cemiyet yerine bir fırka olarak ortaya çıkmayı önermişler; ancak o sırada bu öneri kabul görmemişti. Kısa süreli çalışmalar sonrası cemiyet faaliyetlerinin çok etkili olmayacağını düşünen yönetim, yeni kurulan Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile birleşerek siyasi hayatın doğrudan içinde yer almayı daha doğru bulmuştu. Önceden planlanan hazırlıklar neticesinde 14 Ocak 1919 tarihinde Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyetinin birleştikleri açıklanmıştı¹². Fırkanın başkanı

8 Rodos'ta sürgündeyken Mısır'a firar eden İsmail Hakkı Paşa, Damat Mahmud Celaleddin Paşa ile oğulları Sabahattin ve Lütfullah beylerle burada tanışmıştı. Mısır'dan Avrupa'ya Mahmud Celaleddin Paşa ile birlikte giden İsmail Hakkı Paşa, vefatına kadar da Paşa'nın yanında bulunmaya devam etmişti. (*Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları*, (Yay. Haz. Orhan Sakin), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 198-200.) Paşa'nın hatıraları, Rodos'a sürgün süreci ve sürgün günlerini anlatmakta, Avrupa'ya firarı ile noktalanmaktadır. Bu yüzden hatıralarında Prens Sabahattin ile ilişkisine dair bilgi bulunmamaktadır.

9 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 183.

10 Fırkanın nizamnâme-i dâhilisi, Tunaya'nın daha önce yayımladığı beyannâme ve programla birlikte hepsi bir arada olmak üzere ilk kez Mehmet Ö. Alkan tarafından neşredilmiştir. Mehmet Ö. Alkan, "Selâmet-i Osmaniye Fırkası Beyannamesi, Programı ve Nizamname-i Dahilisi", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 7, Sayı: 38, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 43-47.

11 "Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Beyannâmesi", *Söz*, nr. 38, 20 Aralık 1918, s. 1.; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 184-185.; Alkan, *Selâmet-i Osmaniye Fırkası ...*, s. 46.

12 "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyetiyle Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından", *Âtı*, nr. 367, 15 Ocak 1919, s. 3.; "Fırkaların Tevhidi", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2622, 15 Ocak 1919, s. 2.; "Fırkaların Bugünkü Vaz'iyeti", *Muvakkit*, nr. 444, 17 Ocak 1919, s. 1.

İsmail Hakkı Paşa, ikinci başkanı Yahya Adnan Paşa ve Kâtib-i Umûmisi de Ferit Paşa idi. Kuruluş yeri ve merkezi Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile aynı olan yeni fırkanın idarî heyeti de hemen toplanarak çalışmalarına başlayacaktı¹³. Resmî kayıtlardaki kuruluş gerekçesine göre fırka, “Osmanlı vatanını el-yevm maruz bulunduğu tehlikeden kurtarub sulh ve selâmete îsâl için acilen tebeddül-i mukadderat eylemek ve bu yoldaki teşebbüsâta bütün mevcudiyetiyle müzâheretde bulunmak üzere” kurulmuştu¹⁴.

Birleşmeyle aslında Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’nın sadece adı değişiyor; bütün yapı, teşkilat ve fikirlerinin Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası için de aynı şekilde geçerli olduğu belirtiliyordu¹⁵. Programına göre fırka, “adem-i merkezîyet” taraftarıydı. Özel kanun ve düzenlemelerle memleketin kimi bölgelerinde siyasi muhtariyetlerin kabul edilmesi gerekliliğini belirtiyordu. Demokrasi ve parlamentarizm esaslarını tahkim etmek ve seçim usulünü bu esaslara göre düzeltmek; kanunun her şeyin üstünde olduğunun kabulü; memleketin gelişmesi için iktisadi hürriyet ile “teşebbüs-i şahsî”ye geniş saha açmak; militarizmden uzak durmak; genel ahlak ve gelenekleri dinî esaslar çerçevesinde ıslah etmek fırkanın temel maksatları olarak zikredilmekteydi¹⁶.

Fırka, “parlamentar ve demokratik bir Osmanlı Devleti”ne muvafık surette hürriyet-i şahsiye ve masuniyet-i mülkiye ve serbesti-i kelâm ve matbuat ve serbesti-i ictimâ ve hürriyet-i tedris ve hakk-ı müsavat esaslarını umde-i kat’iye ittihaz” etmekteydi¹⁷. Resmî dini İslam olan Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm din ve mezheplerdeki unsurlar dinî serbestliğe sahip bulunmaları yanında Müslümanlar gibi tüm siyasi haklara da sahip olacaklardı¹⁸.

Prens Sabahattin Etkisi ve Fırkanın Yayın Organları

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’nın en temel fikri ve politik tavrı, mütareke döneminin genel politik havasına uygun olarak İttihat ve Terakki karşıtlığıydı. Ayrıca kuruluşu ve birkaç aylık faaliyetleri sırasında fırka içerisinde Prens Sabahattin yanlılarının oldukça etkili olduğu anlaşılmaktaydı. Cemiyetin ve fırkanın kuruluşunda doğrudan ismi geçmese de bazı fırka mensupları ile program ve beyannâmede zikredilen görüşler fırka içinde Prens Sabahattin yanlılarının etkinliğinin göstergeleriydi. Nitekim fırkanın programında “adem-i merkezîyet”

13 “Hey’et-i Siyâsiyyenin Hey’et-i İdâresi”, *Âtf*, nr. 369, 17 Ocak 1919, s. 3.; “Yeni Hey’et-i Siyâsiyyenin Hey’et-i İdâresi”, *Sabah*, nr. 10478, 17 Ocak 1919, s. 2.

14 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyeti Müdüriyeti 6. Şube (DH.EUM. 6. Şb.)* nr. 53/78 lef 3.

15 Fırka programının aynı olmasına onay veren Dâhiliye Nezâreti, fırka adına istenen ilmühaberleri de aynı şekilde tasdik ederek verdimişti. Hukuk Müşavirliği’nin Dâhiliye Nezâreti’ne 10 Nisan 1335 (1919) tarihli tezkiresi; *BOA., Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.)* nr. 4/4.

16 *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı*, m. 2. “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı”, *Söz*, nr. 38, 20 Aralık 1918, s. 1. Program, Tunaya ve Alkan tarafından da yayımlanmıştır. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler ...*, s. 242-243.; Alkan, *Selâmet-i Osmanîye Fırkası ...*, s. 47.

17 *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı*, m. 3.

18 “Din-i resmîsi din-i İslâm olan Devlet-i Osmâniyye’de bil-cümle edyan ve mezâhib-i ma’rûfe serbesti-i tâmma hâiz ve tebaa-i Osmâniyye’den bulunan salikleri ale’t-tesâvi hukuk-ı siyâsiyyeden müstefiddir.” *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı*, m. 4.

ve memleketin bazı kısımlarında siyasi muhtariyetin kabulünün gerekliliği vurgulanmaktaydı. Fırka şubelerinin gerçekleştirdiği konferanslarda ve benzeri faaliyetlerde sık sık adem-i merkeziyetin önemi ve gerekliliği üzerinde durulmaktaydı¹⁹. Doğrudan Prens Sabahattin'in yönlendirmeleriyle hareket ettikleri söylenemese de onu destekleyen kişilerin firkadaki varlık ve güçleri açıktır. Ayrıca önceki tecrübelerden de Prens Sabahattin'in doğrudan bir fırka lideri olarak ortaya çıkmayı doğru bulmadığı bilinmektedir²⁰. Mütareke dönemindeki siyasi gelişmeler içinde de Prens Sabahattin'in aynı tavrını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nda Prens Sabahattin'in destekçilerinden olan önemli isimlerin başında *Söz* gazetesinin sahibi İsmail Subhi Bey gelmekteydi. Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın olduğu gibi, sahibi İsmail Subhi'nin firkadan ayrıldığı 19 Nisan 1919 tarihine kadar Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın da İstanbul basınında "nâşir-i efkârı" *Söz* gazetesiydi. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurulmasından bir hafta önce yayımlanmaya başlanan gazete²¹, İsmail Subhi'nin firkadan ayrılışına kadar cemiyetin ve her iki ismiyle de firkanın sözcüsü olmuştu. Bu tarihe kadar firkanın resmî açıklama ve çalışmaları *Söz* gazetesinden takip edilebilmektedir. Ayrıca taşrada da firkanın hem sözcüsü hem destekçisi konumunda gazeteler bulunmaktaydı. İzmir'de *Hukuk-ı Beşer* ile *Sulh ve Selâmet* gazeteleri bunların başında gelmekteydi. *Hukuk-ı Beşer*'in sahibi ve başyazarı Osman Nevres cemiyet olarak kuruluşundan itibaren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye içerisinde yer almaktaydı. Cemiyetin de firkanın da yöneticilerindendi ve her iki yapının İzmir şubesinin kurucusu kendisiydi. Özellikle *Sulh ve Selâmet* gazetesinde cemiyetin Prens Sabahattin'e bağlı olduğunu açıkça yazmaktaydı²². Sosyalist ve milliyetçi bir dünya görüşüne sahip olduğunu belirten Osman Nevres, Hasan Tahsin müstear ismiyle yazılar yazmaktaydı. Aynı zamanda Prens Sabahattin'in düşüncelerinden etkilenmiş birisiydi ve fikren Prens Sabahattin'in destekçilerindendi. Sonradan fırka içerisinde oluşan görüş ayrılıkları neticesinde, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın Hürriyet ve İtilaf'ı destekleyen politikalarını gerekçe göstererek firkadan istifa etmişti. Böylece Sulh ve Selâmet-i

19 Fırkanın Fatih şubesinde Mart ayı sonlarında adem-i merkeziyet hakkında verilecek bir konferans şu şekilde duyurulmuştu:

"Yarınki Cuma günü akşamı yani Cumartesi gecesi saat sekizde meslektaşımız Mazhar Neriman Bey tarafından "adem-i merkeziyet" hakkında pek müfid bir konferans verileceğinden bil-umûm mensûbinin leyle-i mezkûrede şü'be'yi teşrif buyurmaları rica olunur. Teşrih olunacak nokat:

1-) Adem-i merkeziyet ile merkeziyet arasındaki fark.

2-) Merkeziyet-i idârenin sükûtunu ihzâr eden avâmil ve mü'essirât neden ibâretidir?

3-) Felaketlerimize nihâyet verecek hangi usûl-i idâredir?

4-) Merkeziyet-i siyâsiyyeyi takviye edecek bir adem-i merkeziyenin idâre-i umûmiyyeye tatbikindeki mecburiyet-i ictimâiyye." *Söz*, nr. 131, 27 Mart 1919, s. 1.

20 1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe girişi sonrası kurulan siyasi partilerden olan Ahrar Fırkası'nın Prens Sabahattin'in fırkası olduğu açıkça bilinmesine rağmen kendisi doğrudan fırka liderliğine geçmemiş; hatta fırka ile bağı olduğunu dahi açıkça ifade etmemişti. Fırka daha çok onu destekleyenlerin teşkil ettikleri bir siyasi oluşum olarak kalmıştı. Cenk Reyhan'ın ifadesiyle; "Denilebilir ki Ahrar Fırkası, 1900'lü yıllarda Paris'te oluşan Prens Sabahaddinci akımın 1908'de Osmanlı siyasal hayatına girişi oldu." Cenk Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin (1877-1948)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 48.

21 "İfâde-i Merâm", *Söz*, nr. 1, 13 Kasım 1918, s. 1.

22 *Sulh ve Selâmet*, nr. 7, 10 Ocak 1919, s. 1.

Osmâniyye Fırkası'ndan benzer gerekçelerle ayrılan ilk yönetici ve yazarlardan birisi Osman Nevres olacaktır. Gazetesini yayımlamaya devam eden Osman Nevres (Hasan Tahsin), İzmir işgal edildiğinde bir Yunan teğmene ateş etmiş ve ardından şehit edilmişti²³.

Cemiyet ve firkadaki Prens Sabahattin etkisi, *Sulh ve Selâmet* gazetesinde daha net görülmekteydi. Gazete, *Hukuk-ı Beşer*'in 10 Aralık 1918 tarihinde "hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencide eden bazı yayınları" dolayısıyla kapatılması²⁴ üzerine aynı kadro tarafından yayımlanmaya başlamıştı. *Sulh ve Selâmet* gazetesi kendisini açıkça "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin nâşir-i efkârı" olarak tanıtmaktaydı²⁵. Cemiyeti de açıkça "Prens Sabahattin Bey'e mensub Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti" olarak zikretmekteydi²⁶. Cemiyet ile Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın birleşerek yeni fırkayı oluşturmasından birkaç hafta sonra *Hukuk-ı Beşer* yeniden yayımlanmaya başlanınca *Sulh ve Selâmet* de yayın hayatından çekilmişti²⁷.

Osman Nevres'in kısa süre sonra Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından ayrılmasıyla *Hukuk-ı Beşer* de firkanın sözcüsü konumundan ayrılmıştı. *Sulh ve Selâmet* gazetesinin kısa süreli yayın dönemi, hem cemiyetten firkaya dönüşüm sürecindeki sürekliliği hem de cemiyette ve firkada Prens Sabahattin etkisinde hareket eden grupları açıkça göstermesi açısından önemlidir. Osman Nevres'in firkadan ayrılması Prens Sabahattin'e yakın olan kadro içinden bazılarının firkadan ayrılmaya başlamalarının da ilk işaretiydi. Ancak bu ayrılışlar firkada tamamen bir dönüşüm yaşandığı anlamına gelmemekteydi. Prens Sabahattin yanlıları da firkada yer almaya devam etmekteydiler. Firkadan kopuşlarda ve dönemin siyasi mücadelelerinde Prens Sabahattin ile Damat Ferit Paşa arasındaki soğukluğun etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlığı ile Damat Ferit'in politikalarını destekleyenler, Prens Sabahattin yanlılarından giderek tamamen ayrılmışlardır.

Prens Sabahattin'e yönelik destek ve savunmalar, sürekli Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile onu destekleyen gazetelerden gelmekteydi. Örneğin 4 Mart 1919'da Sadaret'e gelmesiyle Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde Prens Sabahattin'in Hariciye Nezareti'ne tayin edileceğine dair çeşitli şayialar çıkmış ve konu basının gündemine gelmişti. Prens Sabahattin ile aralarının iyi olmadığı bilinen Damat Ferit Paşa hükümetlerinin yarı resmî yayın organı durumunda olan *Sabah* gazetesinde yayımlanan bir tebliğle, "hayatı boyunca en küçük sefaret umûrunda bile hizmet etmemiş Sabahattin Bey'in Hariciye Nazırlığı'na tayininin uygun

23 Uygur Kocabaşoğlu – Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 95-96.; Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s. 7-8.; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, s. 125-126.

24 *Köylü*, nr. 6159, 11 Aralık 1918, s. 2.

25 *Sulh ve Selâmet*, nr. 1, 4 Ocak 1919, s. 1.

26 "Vilâyet Havâdisi", *Sulh ve Selâmet*, nr. 3, 6 Ocak 1919, s. 2.

27 Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 8.; Berber, *Sancılı Yıllar ...*, s. 126-127.; Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 115-116.

olmayacağı” ifade edilmişti²⁸. *Sabah*’ta yayımlanan bu görüşe tepki ve cevap, doğrudan Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’ndan gelmişti. Fırka, yayımladığı bir beyannâmede, Sabahattin Bey’in “Hariciye Nezâreti’ni değil daha büyük makamâtı idâre edebilecek bir kudret ve meziyyeti hâiz” olduğunu ifade etmiş ve herhangi bir devlet görevinde bulunmamasının onun eksikliğinden kaynaklanmadığını belirtmişti²⁹.

Ayrıca Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye’nin cemiyet olarak kurulduğu sırada kurucular arasında yer alan Ali Kemal ve Sait Molla gibi isimler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın yeniden siyaset sahnesine girmesiyle bu fırkaya dâhil olmuşlardı. Aynı şekilde Refik Halid (Karay) da Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası kurulduğu sırada adı zikredilmemekle birlikte kendisinin de orada yer aldığını; ancak Hürriyet ve İtilaf’ın tekrar çalışmalarına başlamasıyla bu fırkaya dâhil olduğunu anlatır. Kendisi Sulh ve Selâmet’in çalışmalarından pek memnun olmadığını belirtmekle beraber, ayrılırken “iki fırka arasında ayrılık gayrılık bulunmadığı”nı vurguladıklarını da ifade eder. Hatta başlangıçta bir “temas komitesi” kurularak iki fırka arasındaki “dostane ilişkiler” sürdürülmeye çalışılmıştır³⁰.

Fırkanın Siyasi Hayata Girişi ve Tevfik Paşa Hükümeti’ne Müdahale

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, temelde İttihatçı aleyhtarlığıyla ortaya çıkmıştı ve kurulduğu tarihlerde fırka adına yapılan açıklamalarda, beyanname ve programı itibariyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın siyasi tavrının büyük oranda desteklendiği ifade edilmişti³¹. Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile sürdürülmeye çalışılan dostane ilişkilere rağmen, iki fırka arasında zaman zaman çeşitli tartışmalar da yaşanmaktaydı. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye, kuruluşunu tamamladıktan sonra hükümetlerle yakın ilişki kurmaya çalışmış, bürokraside kendisine bağlı isimlerin yer almasını sağlamayı başarmıştı. Fırka mensuplarından Mehmet Ali Bey İstanbul Polis Müdürü olurken³², Tevfik Paşa’nın ilk kabinesinin Dâhiliye Nazırı da yine Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası mensubu Selânikli Mustafa Arif Bey idi³³. Buna rağmen Tevfik Paşa’nın ilk kabinesinin icraatlarına muhalefetiyle bilinen fırka³⁴, Paşa’nın kısa süre sonra kabineyi yenileme çalışmaları sırasında Hürriyet ve İtilaf ile oldukça sert anlaşmazlıklar

28 “Esassız Bir Şayi’âya Dâir”, *Sabah*, nr. 10542, 22 Mart 1919, s. 2. O sırada *Sabah* gazetesinin baş yazarı ve sorumlusu olan Refik Halid, gazetede Sabahattin Bey aleyhine yayımlanan bu tebliğ/haberin bizzat Damat Ferit Paşa tarafından kendisine verildiğini, kendisinin Sabahattin Bey’e hürmeten bir hafta kadar haberi yayımlamayı geciktirdiğini anlatır. Fakat sonradan Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmak istemediği için yayımladığını ifade eder. Refik Halid Karay, *Minelbab İlmihrab*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 156-157.

29 “Prens Sabahattin Bey ve Hariciye Nezâreti – Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından”, *Söz*, nr. 127, 23 Mart 1919, s. 1.

30 Refik Halid Karay, *Minelbab İlmihrab*, s. 98, 103, 120.

31 “Sulh ve Selâmet Cem’iyyetinden”, *İkdam*, nr. 7890, 28 Ocak 1919, s. 2.

32 Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbi’nin Gerçekleri: Feryadım*, II. Cilt, (Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 30.

33 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, s. 49.

34 “Fırkalar, Cem’iyyetler”, *Alemdar*, nr. 44-1354, 27 Ocak 1919, s. 2.

yaşamıştı. Her iki grup da kabinede etkin olmak istemiş ve aralarındaki anlaşmazlıklar bu süreçte belirginleşmişti³⁵.

Anlaşmazlıklarına rağmen İttihatçı aleyhtarlığı Sulh ve Selâmet ile Hürriyet ve İtilaf arasındaki en net yakınlıktı. Her iki fırka da o sırada mevcut diğer siyasi oluşumları İttihatçı yapılanmalar olarak görüyorlardı. Mesela Ayan Meclisi Başkanı Ahmed Rıza Bey'in, daha sonra Vahdet-i Milliye Cemiyeti adıyla örgütlenecek olan, ülkenin geleceğiyle ilgili farklı siyasi grupları bir araya getirme çalışmaları için tertip ettiği ilk toplantılardan birine Hürriyet ve İtilaf hiç katılmamış, Sulh ve Selâmet adına toplantıya katılan İsmail Subhi Bey ise “buraya yalnız İttihat ve Terakki Fırkası ile ve İttihat ve Terakki'nin istihâlesi olan diğer fırkalarla teşrik-i mesâi edemeyeceğimizi söylemek için geldik” diyerek toplantıyı terk etmişti³⁶.

Diğer taraftan Tevfik Paşa kabinesi hakkındaki anlaşmazlık, Paşa'nın konağına yapılan baskın şeklinde bir müdahaleye kadar varmıştı. 16 Şubat 1919 tarihli gazetelere yansıdığı şekliyle olay, 14 Şubat Cuma akşamı saat on buçuk civarında gerçekleşmişti. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından bir grup, Sadrazam Tevfik Paşa'nın konağına giderek kendisiyle görüşmek istemişler, Tevfik Paşa da onları kabul etmişti. Grup, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasının o sırada mevcut olan kabine kriziyle ilgili bir karar aldığını, bu karar çerçevesinde oluşturulacak yeni kabinede yer almasını istedikleri isimlerden oluşan listeyi de Sadrazam'a teslim etmeleri için kendilerinin görevlendirildiğini belirtmişti. Hatta iddialara göre Sadrazam'a giden grup içerisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları da vardı ve kabinede yer alması istenen isimler arasında Ali Kemal'in de ismi bulunuyordu. Fakat Ali Kemal kendisinin böyle bir şeyden haberinin olmadığını ifade ederek, hakkındaki iddiaları yalanlamıştı³⁷.

Gazetelerde ismi yer almamakla birlikte baskın, fırkanın kurucularından Manavoğlu Nevres³⁸'in önderliğinde gerçekleştirilmişti. Nitekim Ahmet İzzet Paşa da hatıralarında baskını

35 “Hürriyet ve İtilaf ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkaları”, *Âtî*, nr. 390, 7 Şubat 1919, s. 1.

36 “Ahmed Rıza Bey'in Teşebbüsü”, *Alemdar*, nr. 46-1356, 29 Ocak 1919, s. 1.

37 “Sadrazam Paşa Nezdinde Garîb Bir Teşebbüs”, *Eski Gün*, nr. 25, 16 Şubat 1919, s. 1.; “Sulh ve Selâmet Cem'iyetinin Bir Teşebbüsü”, *Sabah*, nr. 10508, 16 Şubat 1919, s. 1.

38 Erkân-ı Harp Mektebi mezunu ve Kolağası rütbesine sahip eski bir asker olan Bursalı Manavoğlu Nevres, II. Abdülhamit döneminden itibaren muhalif bir kişilik olarak siyaset sahnesi içerisinde yer almıştır. Bir dönem İttihatçılarla birlikteyken sonradan İttihat ve Terakki'ye de muhalif olmuştur. Mahmut Şevket Paşa Suikastı sonrası Sinop'a sürgün edilenler arasında yer almış, sürgünde bulunduğu sırada birkaç arkadaşıyla birlikte deniz yoluyla Bursa'dan kaçarak Sivastopol'a gitmişti. Daha sonra Atina ve Mısır'da bulunmuş, Mondros Mütarekesi sonrası İngilizlerin onayıyla İstanbul'a dönmeye izin verilmişti. Mütarekeden sonra Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndaki çalışmalarıyla birlikte Millî Mücadele karşıtı ve İngiliz yanlısı olarak bilinen “Askerî Nigehban Cemiyeti”nin de kurucuları arasında yer almıştı. İstanbul'un resmen işgali ve Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine ise İstanbul'dan ayrılarak Ankara Hükümeti'ni desteklemek için Anadolu'ya geçenlerden birisi de kendisiydi. Bu sırada, eskiden beri irtibat halinde olduğu ve oradaki çalışmaları desteklediği memleketi Bursa'ya geçmişti. Bursa'da Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulması ve faaliyetlerinin genişletilmesi çalışmalarında kendisinin de yer aldığı bilinmekteydi. Ancak sonradan Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'ya da muhalefet etmiş; halifelik kaldırılması kararı sonrası, son halife Abdülmecit Efendi'nin maiyyetinde olarak yurt dışına çıkmıştı. 1928 yılında da Lazkiye'de vefat etmişti. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Ömer Hakan Özalp, “Siyaset Dehizlerinde Kaybolmuş Bir Asker: Manavoğlu Nevres Bey”, *Müteferrika – Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 18, İstanbul 2000, s. 55-86.

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası mensuplarından Emekli Kolağası Manavoğlu Nevres önderliğindeki bir grubun gerçekleştirdiğinden bahseder³⁹. Baskınla ilgili en detaylı bilgiyi ise Tarık Mümtaz Göztepe verir. Göztepe'nin anlatımına göre Manavoğlu Nevres yanında birkaç arkadaşı ve kendilerini destekleyen bir grupla birlikte Sadrazam'ın konağına gitmiş, Tevfik Paşa ile görüşmek isteyerek olay çıkarmışlardı. Paşa ile görüşmelerinde de bir an önce istifa etmesini istemişlerdi. Olayın büyümesi üzerine Manavoğlu Nevres ile yanındaki arkadaşı Bombacı Lütfi tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmişlerdi. Olaydan bir süre sonra Sadrazam Tevfik Paşa, istifasına yönelik farklı baskıların da etkisiyle istifa ederek Sadaret'ten çekilmişti⁴⁰.

Fırka öncelikle yaşanan olayla ilgili olarak kendilerinin herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarına dair basına bir açıklama yapmış⁴¹, hadiseyle ilgili görüşleri sorulan Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Reisi İsmail Hakkı Paşa ise olayı doğrulamakla birlikte giden grubun kendileri tarafından görevlendirilmediğini; yaşananların, farklı fırkalara mensup kişilerin kendi arzularıyla yaptıkları bir girişim olduğunu ve kendi fırkalarından birilerinin de o grup içinde yer aldığını ifade etmişti. Kısaca İsmail Hakkı Paşa, olayı tasvip ettiğini hissettiren üslubuyla birlikte yaşananların Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin sorumluluğunda olmadığını dile getirmekteydi. Fakat *Yeni Gün* gazetesine göre (o sırada *Eski Gün* ismiyle yayımlanmaktaydı) olayın Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye içerisinde çıktığı kesindi. Hatta bu yüzden fırka içinde ciddi bir ayrışma yaşanmakta, cemiyet ile fırkanın tekrar ayrılması dahi gündeme gelmekteydi. İsmail Hakkı Paşa ise bu iddiaları reddediyor, cemiyet ile fırka arasında “esaslı bir ihtilaf olmadığını” söylüyordu. Gazeteye göre bu cevap, arada bazı sorunlar olduğunun itirafıydı. Hatta *Söz* gazetesi iki günden beri yayımlanmamaktaydı ve *Yeni Gün*'e göre bunun nedeni de fırka içindeki bu çatışmaydı⁴². Farklı gazetelerin olayla ilgili tahkikatlarından da anlaşıldığı kadarıyla olayı doğrudan fırka organize etmemekle beraber, olayda yer alanların çoğunluğu fırka mensuplarıydı. Hadise, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin kabineye doğrudan müdahale etme çabası ile birlikte fırka içindeki farklı grupların mücadelesi olarak da yorumlanmaktaydı⁴³.

39 “Sulh ve Selâmet Fırkası başkanlarından Manavoğlu Nevres adında bir Kurmay Kolağası emekli, bir gece başına topladığı bir grupla sadrazamın evine giderek istifa etmesi için sıkıştırmaya kalkışıyor.” Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, s. 52.

40 Ancak Göztepe, “bir cunta hareketi” olarak tanımladığı olayın tarihini yanlış olarak 27 Aralık 1918 olarak verir. Ayrıca yaşananlardan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çok rahatsızlık duyduğunu, buna karşılık Tevfik Paşa'nın istifasının fırkayı sevindirdiğini ifade eder. Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahu Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s. 82-86.

41 “Kabine ve Sulh ve Selâmet”, *İkdam*, nr. 7910, 17 Şubat 1919, s. 2.; “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Riyâseti'nden Gönderilmişdir”, *İleri*, nr. 400, 17 Şubat 1919, s. 1.; “Kabine Buhrânı Zâil Olmuş”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2655, 17 Şubat 1919, s. 2.

42 “Sulh ve Selâmet Fırkası Reisiyle Mülakat”, *Eski Gün*, nr. 27, 18 Şubat 1919, s. 1.

43 “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin Sadrazam Paşa'ya Müracaatı Etrafında”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2656, 18 Şubat 1919, s. 2.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Damat Ferit Hükümetiyle İlişkiler

Fırkadaki farklı gruplar arasındaki çatışmanın Prens Sabahattin yanlıları ile doğrudan Prens Sabahattin taraftarı olmasa da İttihatçı muhalifliği dolayısıyla fırkaya mensup olan diğer yetkililer arasında yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu grubun en etkili mensubu da anlaşıldığı kadarıyla Ferik Ferit Paşa'ydı. Ancak fırka bu ayrışma hakkında kamuoyuna net bir açıklama yapmadığı gibi döneme dair hatıralarda da bu hususta açık bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer taraftan fırka, diğer siyasi grupların içinde İttihatçılar bulunduğu gerekçesiyle, olası siyasi birlikteliklere muhalif tavrını da sürdürmekteydi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası dışındaki siyasi grupların Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasına yönelik temel eleştirileri, fırkanın kendileriyle bir araya gelmekten uzak durmasına duyulan tepkiydi. Tüm grupları İttihatçı etkisinde olmakla suçlayan fırka, diğerleri tarafından memleket sorunlarının çözümü için birlikte hareket etmeye engel oluşturmakla suçlanıyordu. Fırkaya yönelik eleştirilere cevap veren İsmail Subhi Bey, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin programına bakıldığında memleketin sorunlarına dair görüşlerinin anlaşılacağını belirtirken temel fikirlerinin İttihatçı karşıtlığı olduğunu da inkâr etmiyordu. Hatta bunu, memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışmakla eşdeğer bir zorunluluk ve millî ihtiyaç olarak görüyordu⁴⁴.

Tevfik Paşa'nın ikinci sadaretinin ardından büyük oranda Hürriyet ve İtilaf kadrolarından oluşan Damat Ferit Paşa hükümetinin kurulması üzerine Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, yeni hükümeti destekleyeceğini ve Damat Ferit Paşa'nın yanında yer alacağını açıklamıştı⁴⁵. Hatta diğer İttihatçı muhalifi parti ve gruplar arasında Damat Ferit Paşa kabinesini desteklemeyenler bulunmasını da çok yanlış buluyordu. Fırkaya göre, "İttihat ve Terakki hükümetinin hakiki muhaliflerinden herhangi bir fırka hükümeti ele almış olsa diğer fırkaların asla hilâf-gîr olması vârid-i hatr olamaz"⁴⁶. Fırka bu şekilde Damat Ferit yanlısı bir tavır sergilerken, Damat Ferit'in Prens Sabahattin'e yönelik tavrı ise – Hariciye Nazırlığı hakkında çıkan şayiada görüldüğü üzere - aslında olumsuzdu. Damat Ferit Paşa, Prens Sabahattin'e ve Satvet Lütfi'ye sert sayılacak şekilde muhalifti. Sadrazam olduktan sonra Damat Ferit, Sultan Vahdeddin'e her iki ismin aleyhinde konuşarak onlara karşı aleni tavır almıştı⁴⁷. Buna rağmen fırkanın Damat Ferit'i destekleyen tavrının, Prens Sabahattin yanlısı olarak bilinen kişilerden bazılarının bir süre sonra Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından ayrılmasının ana nedenlerinden olduğu söylenebilir. Hatta Damat Ferit, Prens Sabahattin'in kendisinin yerine Sadrazam olacağına dair çıkan bazı söylentiler yüzünden onun ülkeye dönmesini istemiyordu. Prens Sabahattin'in Sadrazam olması gibi bir durum gerçekleşme de İstanbul'a Damat Ferit'in Sadaret'ten

44 İsmail Subhi, "Muhâlif Fırkalara Hücum Ediyorlar – Acaba Muhalif Fırkaların Yeri Yok da İttihat Fırkasının Yeri mi Var?", *Söz*, nr. 97, 20 Şubat 1919, s. 1.

45 "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ve Yeni Hükümet", "Hürriyet ve İtilâf Fırkası erkânından müteşekkil Damad Ferid Paşa kabinesine karşı Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası müzâhir bir vaz'iyet almaya ve bu hükümetin icra'atını tasvib etdiği müddetce müzâheretini idâmeye karar vermiş olduğu müstahberdir." *Söz*, nr. 110, 5 Mart 1919, s. 1.

46 "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasının Beyannâmesi", *Söz*, nr. 114, 10 Mart 1919, s. 1.

47 Rifat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan ...*, s. 75.

ayrılışından birkaç ay sonra dönmüş olması, ikili arasındaki anlaşmazlığın bir yansıması olarak değerlendirilebilir⁴⁸.

Fırka Damat Ferit Paşa'yı desteklemekle beraber, Hürriyet ve İtilaf ile çok fazla yakınlaştıklarına hatta birleşeceklerine dair iddiaları reddediyordu. Fırkanın Hürriyet ve İtilaf'a dâhil olacağı şeklindeki söylentileri fırka yetkilileri yalanlıyor, Sulh ve Selâmet'in kendi siyasi yapısını korumaya devam edeceğini vurguluyorlardı⁴⁹. Bununla birlikte tamamen Hürriyet ve İtilaf'a iltihak etmese de Sulh ve Selâmet'ten ayrılarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılan gruplar bulunmaktaydı⁵⁰. Fırkanın "nâşir-i efkârı" *Söz* gazetesi dahi bunları tamamen yalanlamıyor, bu durumun bazı şubelerde "birkaç zâtın fırka değiştirmesinden" ibaret olduğunu yazıyordu⁵¹.

Diğer taraftan fırka bu tartışmalara rağmen Hürriyet ve İtilaf dışındaki gruplara uzak tavrını sürdürmüştü. Buna karşılık fırkanın kamuoyundaki sözcüsü konumunda olan İsmail Subhi Bey bir süre sonra istifa ederek Milli Ahrar'a katılmıştı. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından istifasını ve gazetesinin de artık fırkayla bir bağının kalmadığını 19 Nisan 1919 tarihinde sunduğu istifa metni ile fırkaya iletmışti. İsmail Subhi kısaca kendisinin fikirlerini net olarak açıklayan ve savunan bir kişi olduğunu, buna karşılık aynı tavrı sergilemeyen Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından ayrıldığını belirtmekteydi. İstifa metni 26 Nisan tarihli *Söz* gazetesinde yayımlanmıştı. Kendisini "adem-i merkezîyet yanlısı" bir "liberal nasyonal" olarak tanımlamakta ve bu fikirleri savunan başka bir fırkaya geçeceğini belirtmekteydi⁵².

İsmail Subhi Bey'in fırkadan ayrılmasına etki eden esas sorunun, Sulh ve Selâmet'in, Hürriyet ve İtilaf ile çok fazla yakınlaşması olduğu söylenebilir. Fırkayı "liberal nasyonal" çizgide olmamakla suçlaması da bu durumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hürriyet ve İtilaf'a muhalifliği açık olarak bilinen İsmail Subhi Bey'in Sulh ve Selâmet'e dâhil olmasındaki temel nedenler, Prens Sabahattin destekçiliği yanında – kendisi de eski bir İttihatçı olmakla beraber sonradan ayrılarak sert eleştirilerde bulunduğu - İttihatçılara muhalifliğiydi. Bununla beraber Hürriyet ve İtilaf politikalarına katılmayı da doğru bulmuyordu. Benzer şekilde Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne de katılmamıştı. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından ayrıldıktan sonra Milli Ahrar Fırkasının kurucuları arasında yer alarak bu fırkada siyasete devam etmişti. *Söz* gazetesi de Nisan ayı sonlarında yayın hayatını sonlandırmıştı⁵³. İsmail Subhi Bey ise İstanbul'un işgalinden sonra daha önce bahsettiğimiz gibi Anadolu'ya geçmiş

48 Damat Ferit'in ilk Sadaret dönemi 30 Eylül 1919 tarihinde sonlanmıştı. Prens Sabahattin de 1919 yılı Aralık ayı içerisinde İstanbul'a dönmüştü. Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1954, s. 47.; Nezahet Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*, Güneş Neşriyatı, İstanbul 1977, s. 397-398.

49 "Bir Fırkadan Bir Fırkaya İltihâk Rivâyeti", *Söz*, nr. 114, 10 Mart 1919, s. 1.

50 "Fırkalar – Cem'iyetler", *İkdam*, nr. 7935, 14 Mart 1919, s. 2.

51 "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Kasımpaşa Şubesi", *Söz*, nr. 115, 11 Mart 1919, s. 1.; "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Kasım Paşa Şubesi Hakkında" – "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Râmi Şu'besinden", *Söz*, nr. 120, 16 Mart 1919, s. 2.; "Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Râmi Şu'besinden", *Söz*, nr. 123, 19 Mart 1919, s. 2.

52 *Söz*, nr. 151, 26 Nisan 1919, s. 1.

53 Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 38.

ve Millî Mücadele'yi desteklemişti. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Anadolu'da Yeni Gün* gazetelerinde çalışmış, Burdur Mebusu olarak Meclis'e girmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleriyle farklı görevlerde de bulunmuştu⁵⁴.

İsmail Subhi'nin istifasının ardından fırkanın resmî sözcüsü *Tarik* gazetesi olmuştu. Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Hasan Hicabi Bey'in yayımladığı ve başyazarlığını Muslihiddin Adil Bey'in yaptığı gazete Temmuz 1919'da yayımlanmaya başlamıştı. Yayına başlamasından itibaren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye ile Milli Ahrar fırkalarının sözcülüğünü yapan gazete, Anadolu hareketine sıcak bakmaktaydı. Ancak Damat Ferit ve mandacılığa muhalifliği nedeniyle yaptığı yayınlar birkaç ay içerisinde kapatılmasına neden olmuştu⁵⁵.

İzmir'in İşgali Sonrası Fırkanın Siyasi Tutumu

Fırka, İzmir'in işgali sonrası, işgalin mütarekeye ve sulh konferansının kararlarına aykırı olduğunu ifade ederek protestoda bulunan siyasi gruplardandı⁵⁶. Hatta İzmir'in işgalinden birkaç gün sonra, memleketin içinde bulunduğu durum dolayısıyla ve işgaller sonlanıp hayat normale dönünceye kadar siyasi programları bir kenara bırakarak her görüşten vatandaşla birlikte çalışacaklarını açıklamışlardı. Bundan böyle işgaller bitene kadar ne siyasi gayeler için çalışılacak ne de karşıt görüşlerle mücadele için uğraşılacaktı. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan sorumlu olup haklarında takibat yapılanlar hariç herkesin ilk görevinin, ülkeyi en az zararlı içine düştüğü badireden kurtarmaya çalışmak olması gerektiği vurgulanıyordu. Amacı memleketin kurtuluşu olan herkese fırkanın kapısının açık olacağını ifade edildiği açıklama tam olarak aşağıdaki gibiydi:⁵⁷

“Vatan-ı mukaddesimizin bugün ma'rûz bulunduğu tehlike-i inkısam karşısında bil-umum siyasi fırkaların yalnız bir gâyesi olduğuna ve onun da menâfi'-i vataniyenin te'mini zımında bil-umum vatandaşların yek-dil ve can olarak müttehid bir kitle sûretinde çalışmasından ibaret bulunduğu kani' olan firkamız her nev' siyasi programlardan hâl-i tabii hulûlüne kadar sarf-ı nazar ederek vatanın bu hâl-i elfime sükûtunda alâka-dâr olub kanunen haklarında ta'kibât icrâsı lâzım gelenler müstesna olmak üzere bil-umum vatandaşların el ele vererek millet ve memleketi bu bâdire-i uzmâdan en az zararlı istihlâs emrinde müştereken çalışmasına azm etmiş olduğundan bu günden i'tibâren bu gâye etrafından teşriik-i mesaiye râğbet edeceğinde iştibah olunamayan kardaşlarına firkasını küşad bulundurmağa karar verdiğini kemâl-i fahr ile i'lân eder.”

54 Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 446.

55 Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 71.; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 183.

56 “Fırkaların İçtimâ'ı ve Mukarrerâtı”, *Alemdar*, nr. 147-1457, 19 Mayıs 1919, s. 1.

57 “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Merkez-i Umûmisinden”, *Alemdar*, nr. 148-1458, 20 Mayıs 1919, s. 2.; *Sabah*, nr. 10601, 20 Mayıs 1919, s. 2.; “İttihâd-ı Millîye Da'vet”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2730, 20 Mayıs 1919, s. 2.

Fırka, İzmir'in işgali sonrası süreçte, önceleri desteklediği Damat Ferit Paşa hükümeti ile alakası olduğuna dair haberleri yalanlamıştı⁵⁸. Ayrıca Amerikan mandası ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan teşkili taleplerine de şiddetle karşı çıkmaktaydı. King-Crane heyeti olarak bilinen ve daha sonra "King-Crane Raporu" adıyla meşhur raporlarını yayımlayan Amerika heyeti 1919 yılı Temmuz ayı sonlarında İstanbul'a gelmişti. Henry C. King ve Charles R. Crane'in başkanlıklarındaki heyet, İstanbul'da çeşitli fırka temsilcileri, dini ve sivil yetkililer ve örgüt temsilcileri ile görüşerek, Türkiye'nin geleceğine dair görüşlerini almışlardı. Heyetin sonradan yayımlanan raporunda bölgenin idaresi için en iyi çözümün "Amerikan mandası" olacağı vurgulanmaktaydı⁵⁹.

Heyetle görüşenler arasında Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası yetkilileri de vardı. Fırka yetkilileri heyete, Amerikan mandasına ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan teşkiline karşı olduklarını ifade ettikleri gibi aynı görüşü birçok defa kamuoyuna da açıklamışlardı⁶⁰. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Cemiyeti İstanbul'da kurulduğunda cemiyetin reisi olup hem Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nda hem de birleşme sonrası Sulh ve Selâmet'te kâtib-i umumi olan Ferit Paşa da fırkanın nâsir-i efkârı *Tarık* gazetesiyle yaptığı bir mülâkatta aynı şekilde manda taleplerine itirazlarını belirtmişti. Manda ve himayenin asla kabul edilemeyeceğini ifade eden Ferit Paşa, "şan ve namusuyla çarpışan ve harbeden bir millet, mağlub olsa bile hiçbir zaman esir olamaz", "gerek hukuk-ı tabiiyyemize gerekse Wilson prensiplerine muvafık olan istiklal hakkımızı talep ve iddia etmekteyiz" demekteydi. Avrupalıların Türkleri "barbar" olarak görmelerine tarihten verdiği örneklerle itiraz ediyor, Türkiye'nin yürüttüğü istiklal davasını "her saniye takip edilecek en haklı bir iddia" olarak tanımlıyordu. "Türkiye'yi kurtaracak en doğru hatt-ı hareket, istiklalimizin tanınmasını temin etmek ve bunu asla ihmal etmemekten ibarettir" diyerek manda ve himaye yanlısı fırkaları eleştirdiği gibi, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan teşkili talebine de şiddetle karşı çıkıyordu. Hatta 1918 yılında Kafkasya'da kurulmuş olan Ermenistan coğrafyasında yaşayan Türklerle, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin mübadele ile yer değiştirmelerinin en doğru çözüm olacağını belirtiyordu. Türklerin ne İstanbul'da ne de Anadolu'da fedakârlık yapacaklarını ve kendi milli sınırları içerisinde yaşamaya devam edeceklerini, aynı şekilde boğazlarda tam Türk hâkimiyetinin sağlanmasının zorunluluk olduğunu düşündüklerini de sözlerine ekliyordu⁶¹.

58 "Sulh ve Selâmet Fırkası'ndan", *İleri*, nr. 532, 29 Haziran 1919, s. 3.; "Sulh ve Selâmet ve Hükümet-i Hâzıra", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2770, 29 Haziran 1919, s. 2.

59 Ramazan Erhan Güllü, *İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 73-74.

60 "Fırka Mümessilleri Hey'et Nezdinde", *İstiklal*, nr. 217, 1 Ağustos 1919, s. 1.; "Fırka Mümessilleri Amerika Hey'eti Huzurunda", *Sabah*, nr. 10672, 1 Ağustos 1919, s. 1.; "Amerika Hey'etinin Tedkikati", *Tarık*, nr. 12, 1 Ağustos 1919, s. 1.; "Sulh ve Selâmet ve Manda", *Türkçe İstanbul*, nr. 248, 12 Ağustos 1919, s. 1.; "Amerika Hey'eti A'zâsından Bir Zat ile Mülâkat", *İkdam*, nr. 8087, 15 Ağustos 1919, s. 2.; "Amerika Hey'etinin Tahkikati", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2813, 15 Ağustos 1919, s. 1. Fırka, Amerikan heyetine görüşlerini yazılı olarak da ilettiği. "Amerika Hey'eti ve Fırkalar – Sulh ve Selâmet Lâyihasını Verdi", *Tarık*, nr. 28, 17 Ağustos 1919, s. 2.; "Fırkaların Cevabı", *Zaman*, nr. 459, 17 Ağustos 1919, s. 1.; "Sulh ve Selâmet Fırkası'nın Ermenistan Hakkındaki Nokta-i Nazarı", *İkdam*, nr. 8094, 22 Ağustos 1919, s. 2.

61 "Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi Ferid Paşa'nın Beyânâtı", *Tarık*, nr. 23, 12 Ağustos 1919, s. 1. Gazete haber başlığında Ferid Paşa'yı "fırka reisi" olarak tanıtırken, mülâkat metninde "reis-i sâbık" olarak bahsetmekteydi. Fırkayla ilgili farklı gazetelerdeki haberlerde de zaman zaman benzer karışıklıklar görülmektedir. Bu durumun cemiyetten fırkaya geçiş sürecindeki gelişmelerden kaynaklandığı anlaşılıyor.

Fırkanın diğer temsilcileri de gazetelere verdikleri beyanatlarda aynı tavrı ısrarla vurgulamışlar, manda veya Türkiye'nin istiklaline aykırı görünen diğer hususlarda asla taviz verilmemesi gerektiği şeklindeki düşüncelerini tekrarlamışlardı⁶². Ayrıca fırka bütün şubelerine yolladığı bir tamim ile manda ve himaye konusundaki görüşlerini fırka mensuplarına yeniden detaylı olarak izah etmiş, bu hususlarda herhangi bir tavizi kabul etmeyeceklerini fırkanın resmî görüşü olarak tüm mensuplarına iletmmişti. *Tarik* gazetesi tamimi okuyucularına, “bugüne kadar fırkaların hiçbiri tarafından bu mes’ele hakkında bu kadar sarahet ve kat’iyyetle beyân-ı efkâr edilmiş değildi” diye tanıtmakta ve fırkanın destekçisi olduklarını doğrulayan bir yorumla, “Sulh ve Selâmet Fırkasının nokta-i nazarı öteden beri gazetemizin kemâl-i azm ile müdafaa ve iltizâm eylediği siyâk-ı tefekküre tamamiyle tetabuk eylemektedir” demektedir⁶³.

Fırkanın işgale karşı tavrı ile manda ve himaye hakkındaki görüşlerine benzer şekilde fırka yetkilileri, Millî Mücadele hareketi ve Mustafa Kemal Paşa ile fikrî yakınlığı olan kişiler olarak görülmektedirler. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçişi sonrası İstanbul ile yaşadığı çatışmalar neticesinde kendisine bağlı bölgelerde İstanbul'dan gelecek emir ve tebligatlara uyulmamasını istemesi, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Paşa'yı azlederek İstanbul'a çağırarak istemesine kadar varmıştı. Fakat Dâhiliye Nezâreti'nin bu kararını Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa onaylamamış ve Babîâlî'ye iletmemişti. Bunun üzerine yaşanan tartışmalar neticesinde Şevket Turgut Paşa istifa etmiş, yerine “Mustafa Kemal Paşa meselesini halletmek şartıyla”, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından Ferit Paşa atanmıştı⁶⁴.

Tarik Mümtaz Göztepe'ye göre Ferit Paşa'nın bu göreve getirilmesinin nedeni, Mustafa Kemal Paşa ile fikren ve ruhen iyi anlaşabilecek birisi olarak görülmesiydi. Ancak Ferit Paşa başarılı olamadığı gibi kısa süre içerisinde de görevinden azledilmişti⁶⁵. Mustafa Kemal Paşa ise Nutuk'ta, Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın kendisinin İstanbul'a dönüşünü sağlamaya yönelik aldattıcı telgraflarına bir şekilde cevap vererek zaman kazanmak için uğraştığını anlatır. Fakat görevden azline kadar varan tartışmalar neticesinde, kendisi vazifesinden istifa etmiştir⁶⁶. Mustafa Kemal Paşa'nın, Ferit Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevini kabul etmesine tepkili olduğu sözlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, ülke genelinde etkin olan Millî Mücadele aleyhtarı yapılanmalardan bahsederken Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birlikte Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'yi de zikreder⁶⁷. Bununla birlikte kendisi Amasya'dayken, Sivas'ta toplanacak kongreye davet için yayımlanan tamim birçok yetkiliye şifre halinde

62 “Mustafa Arif Bey'in Beyânâtı”, *Peyâm*, nr. 257, 16 Ağustos 1919, s. 1.

63 “Sulh ve Selâmet Fırkası'nın Ta'mimi”, *Tarik*, nr. 29, 18 Ağustos 1919, s. 1.

64 Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 232-237.; Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s. 194-200.

65 “Mustafa Kemal Paşa ile fikren ruhen çok iyi anlaşılan ve Anadolu ile İstanbul arasında en mâkül ve mükemmel bir hava yaratacağı muhakkak olan Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın bu nazırlığı yazık ki, ancak birkaç gün devam edebilmiş ve 29 Haziran 1919 Pazar günü bu vazifeye tayin; yerine 22 Temmuz 1919 Pazartesi günü üçüncü kabinesini teşkil eden Damad Ferit Paşa tarafından fevkalâde Divan-ı Harbi Örfî Reisi Ferik Nazmi Paşa getirilmişti.” Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s. 200.

66 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara 1927, s. 28.

67 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 6.

iletildiğinde Paşa, İstanbul'da bulunan bazı zevâta mevcut durumu izah eden bir mektup da göndermiştir. Tamimdeki görüşlere benzer olarak ülkenin kurtuluşu için yapılması gerekenlerden bahsedilen mektupta, "İstanbul'un Anadolu'ya hâkim değil tâbi olmak mecburiyetinde olduğu" vurgulanmıştır. Mektubun gönderildiği kişiler arasında Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasından Ferit Paşa da bulunmasına rağmen, mektup sonrası Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir temas yaşanmamıştır⁶⁸.

1919 Seçimlerinde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, İzmir'in işgali sonrası yaşanan gelişmeler doğrultusunda, barış antlaşması imzalanıncaya kadar siyasi partilerin birlikte hareket etmeleri taraftarıydı. Bir seçim durumunda böyle bir birlikteliği sağlayabilmek için hükümet henüz seçim çalışmalarını başlatmadan önce, kurulduğu dönemdeki tutumunun aksine farklı siyasi gruplarla toplantılar tertip edilmişti. İlk toplantılara Hürriyet ve İtilaf, Milli Ahrar, Milli Kongre, Sosyal Demokrat, Ahali-i İktisad, Mesai gibi fırka ve siyasi gruplarla Trabzon Adem-i Merkeziyet Cemiyeti katılmıştı⁶⁹. Hükümet tarafından seçim hakkında henüz resmî bir çalışma başlatılmamış olmakla birlikte Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası, önceden bu şekilde bir siyasi birlikteliğin önemli olduğu görüşündeydi. Fırkanın merkez-i umûmî üyelerinden Mehmed Ali Bey'e göre, Hürriyet ve İtilaf ile aralarında giderek daha da belirginleşen görüş farklılıklarına rağmen, barış antlaşmasına giden süreçte Sulh ve Selâmet sert bir muhalefet tavrı göstererek onlarla bir çatışma içine girmek niyetinde değildi⁷⁰. İttifak çabalarının en temel amacının, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış problemlerden kurtulmasına destek ve özellikle devam eden barış görüşmeleri çerçevesinde dış sorunları millî menfaatler lehine çözmeye katkı sağlamak olduğu vurgulanıyordu⁷¹. Fakat önceki dönemdekine benzer olarak fırka, kısa süre içinde diğer firkalarla birlikte hareket etme veya ittifak çalışmalarından vazgeçerek, seçime tek başına katılacağını açıklayacaktı. Hatta fırka, sadece kendilerinin değil, diğer tüm firkaların da seçime kendi başlarına katılmalarını daha doğru bulmaktaydı⁷².

Bununla birlikte hükümetin seçimleri yaparak Meclis-i Mebusan'ı yeniden açmak istemesinin nedeni, Anadolu'da güçlenen Millî Mücadele hareketine karşı iktidar gücünü tekrar tamamen İstanbul'da toplamaktı. Böylece Anadolu hareketinin siyaseten etkisizleştirilmesi hedefleniyordu. Fakat Anadolu hareketi de seçimlere dâhil olacak ve Meclis'te bir grup oluşturacak güce ulaşacaktı. Dolayısıyla seçim de aslında Anadolu hareketi lehine bir ortam oluşmasını sağlayacaktı. Seçim hazırlıkları için kendi içinde bir encümen de teşkil etmiş olmasına

68 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 21.

69 "Firkalar Arasında", *İkdam*, nr. 8059, 18 Temmuz 1919, s. 2.

70 "Vaz'iyet Karşısında Sulh ve Selâmet Fırkası", *Memleket*, nr. 159, 20 Temmuz 1919, s. 2.

71 "Firkaların Dünkü İçtimâ'ı", *Memleket*, nr. 165, 26 Temmuz 1919, s. 1.

72 "Meb'usân İntihâbı Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2873, 17 Ekim 1919, s. 1.

rağmen⁷³ hükümetin seçimlerin yapılacağını resmen ilan edip bir kararname yayımlamasını⁷⁴ takip eden günlerde basında fırkanın seçimlere katılmayacağına dair haberler çıkmıştı⁷⁵. Ancak fırka kesin olarak seçime katılacağını açıklamış⁷⁶ ve seçim hazırlıkları ile mebus adaylarının belirlenmesi konusunda çalışmalara başlamıştı. Bir başka deyişle seçim süresince aktif olarak çalışmalarını sürdürmüştü⁷⁷.

Seçime münferiden iştirak eden fırka, İstanbul'dan on aday çıkarmak istemekteydi. Beşi parti adayı, beşi müstakillerden oluşan fırka adaylarının “müstakil (bağımsız)” olanları arasında Prens Sabahattin de bulunmaktaydı⁷⁸. Prens Sabahattin'in fırka adayı olarak değil de müstakil aday olarak desteklenmesi, fırkanın açıkça Prens Sabahattin yanlısı olarak görülmek istememesinin yansımalarından biri olarak görülebilir. Aynı zamanda Prens Sabahattin de zaten fırkanın lideri veya yönlendiricisi konumunda yer almak istemediği için müstakil adaylar arasında yer almak onun için de daha doğru görülmüş olmalıdır.

Fırkanın İstanbul adayları arasında Millî Mücadele yanlısı basının takdirini alan ve onlar tarafından adaylığı desteklenenler de vardı. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'daki sözcüsü olarak kabul edilen *İleri* ile *Yeni Gün* gazeteleri, eski Konya ve Trabzon valisi, *İleri*'nin de yazarlarından olan Samih Rıfat Bey'in Sulh ve Selâmet tarafından aday gösterilmesini büyük bir takdirle zikretmekteydiler⁷⁹. Heyet-i Temsiliye

73 “Sulh ve Selâmet İntihâbat Encümeni”, *Türk Dünyası*, nr. 2, 22 Ağustos 1919, s. 2.

74 Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 167-170.

75 “Hürriyet ve İtilâf ve Sulh ve Selâmet Arasında”, *Alemdar*, nr. 312-1613, 24 Ekim 1919, s. 2.

76 “Sulh ve Selâmet Fırkası”, *Alemdar*, nr. 313-1614, 25 Ekim 1919, s. 1.

77 “İntihâbat Etrafında – Sulh ve Selâmet Fırkası”, *Tarık*, nr. 84, 17 Ekim 1919, s. 2.; “Sulh ve Selâmet Fırkası Namzedleri”, *İkdam*, nr. 8149, 19 Ekim 1919, s. 1.; Selahaddin Adil, “İntihâbat ve Firkalarımız”, *Tarık*, nr. 88, 21 Ekim 1919, s. 1.; “Sulh ve Selâmet Fırkası Arasında”, *Alemdar*, nr. 351-1651, 2 Aralık 1919, s. 1.

78 “Sulh ve Selâmet'in İstanbul Namzedleri”, *İkdam*, nr. 8153, 23 Ekim 1919, s. 1.; “İstanbul'da İntihâbat Fa'aliyetleri”, *İkdam*, nr. 8192, 2 Aralık 1919, s. 1.; “İntihâbat Fa'aliyetleri Etrafında”, *Alemdar*, nr. 352-1652, 3 Aralık 1919, s. 1.; “Sulh ve Selâmet Fırkası'nın Beyannâmesi”, *İkdam*, nr. 8193, 3 Aralık 1919, s. 1.; “İntihâbat Etrafında – Sulh ve Selâmet Fırkası'nın Namzedleri”, *Sabah*, nr. 10793, 3 Aralık 1919, s. 2.; “Sulh ve Selâmet'in İstanbul Namzedleri”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2920, 3 Aralık 1919, s. 1.; “İntihâbat Hitâm Buluyor”, *Vakit*, nr. 746, 3 Aralık 1919, s. 1.; “Sulh ve Selâmet Namzedleri”, *Yeni Gün*, nr. 257, 3 Aralık 1919, s. 2. Fırkanın İstanbul adayları olarak belirlenen on isim şu şekildedir:

Fırkaya mensub olan namzedler:

- Fırka Kâtib-i Umûmîsi Harbiye Nâzır-ı Esbâkı Ferid Paşa
- Ulemâdan Ahmed Fazil Efendi
- Erkân-ı Harbiye Mirlivalığından Mütেকaid Sermed Paşa
- Konya Vali-i Esbâkı Samih Rıfat Bey
- Ticaret ve Ziraat Nazır-ı Esbâkı Kâmil Paşazâde Abdullah Bey

Müstakillerden namzedler:

- Lütfi Fikri Bey
- Maarif Nazır-ı Said Bey
- Prens Sabahaddin Bey
- Hüdâvendigâr Valisi Hazım Bey
- Süferâ-yı Saltanat-ı Seniyye'den Safâ Bey

79 “Samih Rıfat Bey'in Meb'usluğu”, *İleri*, nr. 684, 4 Aralık 1919, s. 4.; “İki Namzed”, *Yeni Gün*, nr. 259, 5 Aralık 1919, s. 1.

tarafından İstanbul seçimlerini kontrolde tutmak amacıyla İstanbul'a gönderilmiş olan Kara Vasıf Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya 6 Kasım tarihinde yolladığı bir şifrede, "Sulh ve Selâmet'i tamamen kazandık" demektedir⁸⁰. Hatta Prens Sabahattin'in mebusluğunun, Heyet-i Temsiliye tarafından da gündeme getirildiği anlaşılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'ya yazdığı bir telde, Kuva-yı Milliye taraftarı olan Prens Sabahattin'in mebusluğu hakkında kendisiyle görüşüldüğünü ifade etmekteydi⁸¹.

Neticede fırka tek başına İstanbul ve farklı bölgelerde gösterdiği adaylarla seçime dâhil olmuştu⁸². İstanbul adaylarından kazanan bulunmamakla birlikte Amasya'dan İsmail Hakkı Paşa ile Kırkkilise'den Mustafa Arif Bey Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası mebusları olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmişlerdi. Diğer fırkaların hepsi çeşitli ittifak veya gruplarla seçime dâhil oldukları için, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası iki mebusuyla mecliste kendi adına mebus bulunduran ve doğrudan kendisini temsil eden tek fırka olmuştu⁸³.

Fırkanın Sonu ve Değerlendirme

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali sonrası Meclis'in kendini feshetmesiyle birlikte diğer fırkalar gibi Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası da faaliyetini durdurmuştu. İstanbul Hükümeti'ne bağlı Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin, Meclis'in dağılması sonrasına ait fakat tam tarihi belli olmayan bir raporunda da fırka "tatil-i faaliyette" kaydıyla zikredilmektedir⁸⁴. Fırkanın meclisteki iki mebusundan ne İsmail Hakkı Paşa ne de Mustafa Arif Bey Ankara'ya geçen mebuslardandı. Özellikle İsmail Hakkı Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile arasının iyi olmadığı, 1923 seçimlerinde mebus aday olmak için teşebbüste bulunsa da başarılı olamadığı bilinmektedir.

Diğer taraftan fırkanın 1921 yılı başlarında İstanbul'da yeniden siyasi faaliyetlerine başladığı görülmektedir. Bu dönemde fırka başkanlığını üstlenen Ferit Paşa, gazetelere verdiği bir beyânatta faaliyetlerine yeniden başladıklarını duyurmuştu. Paşa, fırkanın "icâb-ı hâle tevfikân terk ettiği faaliyetine yeniden başladığını" bildirmiş ve ülkenin durumu kötü görünse de gelecekte ümitli olduklarını söylemişti. Ülkede otuz yakın fırka olduğunu ancak bunların hiçbirisinin vatan için faydalı olmadığını belirten Ferit Paşa, siyasi görüş ayrılıkları ve şahsi menfaatlerin ülkede tüm unsurların cesaretini kırdığı görüşündeydi. Kendilerinin önceden beri sürdürdükleri, siyasi programları bir kenara bırakıp ülkeyi mevcut durumundan çıkarmaya çalışma prensibine bağlı kalacaklarını, bu görüş doğrultusunda mevcut hükümeti

80 Kara Vasıf Bey'in "Sulh ve Selâmet'i tamamen kazandık demektir. Milli Türk kezâ bizim, Milli Ahrar'ı yıkıyoruz. Milli Kongre yola gelecek" şeklindeki sözlerini Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta "vâhi (boş) şeyler" olarak değerlendirmekteydi. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 163.

81 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 299.

82 Fırkanın farklı şehirlerdeki örgütlenmesi ve seçim sürecindeki teşkilatları hakkında çeşitli emniyet raporları için bkz. BOA. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.) nr. 18/26; 18/75; 19/76; 20/3.

83 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 260-261.

84 BOA. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM. 5. Şb.) nr. 79/30 lef 4.

desteklediklerini ifade ediyordu⁸⁵. Bu durum fırkanın Ankara'ya karşı yeniden İstanbul merkezli bir politik tavra girmiş olduğunu göstermektedir. Bu ilginç duruma, Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile önceki çatışma durumunun düzelmeyerek devam etmesinin neden olduğu da söylenebilir.

Fırkayla ilgili ilginç noktalardan birisi de döneme dair kaleme alınan hatıralarda fırkadan neredeyse hiç bahsedilmemesidir. Örneğin Câmi (Baykurt) Bey, Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın kurucularından olmasına ve cemiyet ile fırkanın birleşmesi sonrası da yeni fırka çalışmalarında yer almasına rağmen hatıralarında fırkadan hiç bahsetmez. Kendisi sonradan Milli Ahrar Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır ve ağırlıklı olarak bu fırkadaki çalışmalarını anlatır⁸⁶. Benzer şekilde Ahmed Bedevî Kuran da sadece fırkanın adını zikretmekle yetinir. Fırkanın kuruluşunda ve faaliyetlerinde Prens Sabahattin'in etkisi açık ve Kuran da radikal sayılabilecek derecede Prens Sabahattin yanlısı olmasına rağmen, fırkayı – kuruluş bilgilerini de karıştırarak - sadece Ferit Paşa'nın temsil ettiği bir siyasi hareket olarak tanımlar⁸⁷. Özellikle Kuran'ın tavrını fırka içinde farklı unsurların mücadelesinin yansıması olarak görmek doğru olacaktır. Fırkayı, Ferit Paşa'nın temsil ettiği bir siyasi hareket şeklinde tanımlaması da fırkanın geçirdiği fikrî dönüşümün işaretidir.

Fırka kurulduğu dönemde daha açık bir şekilde Prens Sabahattin yanlısıdır. Gerek sözcüsü gerekse destekçisi konumunda olan gazetelerin Prens Sabahattin yanlısı görüşleri de fırkadaki siyasi tavrın anlaşılmasını sağlayan etkenlerdendir. *Söz, Yeni İstanbul, Tarik, Hukuk-ı Beşer* ile *Sulh ve Selâmet* gazetelerinin tamamı açıkça Prens Sabahattin taraftarı olduklarını zikreden gazetelerdi ve hepsi de Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'yi gerek sözcü gerekse fırka yanlısı konumunda desteklemişlerdi. Diğer taraftan fırka içerisinde farklı görüşlerden kişilerin de olduğu, dönem dönem kendi aralarında yaşanan çeşitli tartışmalardan anlaşılmaktadır. Fakat bu durum da Prens Sabahattin yanlılarının fırkada esas güçlü ekibi oluşturduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki Ankara'daki Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonraki süreçten itibaren fırka bu çizgiden daha açık bir şekilde kopmuştur. Zira Prens Sabahattin'in kendisi ve destekçileri Ankara Hükümeti'nin yanında yer almışlar; buna karşılık Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkasının mebusları Ankara'ya dâhil olmadıkları gibi fırka da İstanbul'da siyasi çalışmalarını sürdürmeye çalışmıştır.

85 “Sulh ve Selâmet Fırkası Re’isinin Beyânâtı”, *İkdam*, nr. 8577, 27 Ocak 1921, s. 3.

86 Erdal Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif: Abdülkadir Câmi Baykurt (1877-1949) (Mütareke Dönemi Hatıraları ile Birlikte)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 67-68, 96.

87 “... Topçu livası Ferid Paşa'nın temsil ettiği Sulh ve Selâmet Fırkası da üye toplamaya başlamıştı. Bu ad, daha Umumi Harp içinde Ankara'da sürgün bulunan Satvet Lütfi ve arkadaşları Şehsüvarzade Hacı Bey, Hoca Müfîd Efendi ve Mustafa Kemal beyler tarafından gizli olarak kurulan bir teşkilata aitti. Yeni kurulan fırka Sulh ve Selâmet adını gereksiz olarak almıştı. Bir de Amasya Milletvekili İsmail Hakkı Paşa ile Hoca Fazıl Efendi, Hüseyin Hicabi Bey ve daha birkaç kişinin girişimiyle oluşan ve 1334 senesinde 49 maddelik bir program yayımlayan Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ortaya çıkmıştı ...”, Ahmed Bedevî Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 456.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.) nr. 4/4.

BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayış Kalemi (DH.EUM.AYŞ), nr. 18/26; 18/75; 19/76; 20/3.

BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM. 5. Şb.) nr. 79/30.

BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyeti Müdüriyeti 6. Şube (DH.EUM. 6. Şb.) nr. 53/78.

Gazeteler

Alemdar

Âtî

Hâdisât

Haftalık Gazete

İkdam

İleri

İstiklal

Köylü

Memleket

Muvakkit

Peyâm

Sabah

Söz

Sulh ve Selâmet

Tarik

Tasvir-i Efkâr

Türk Dünyası

Türkçe İstanbul

Vakit

Yeni Gün (Eski Gün)

Yeni İstanbul

Zaman

Kitaplar ve Makaleler

- AHMET İZZET PAŞA, *İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri: Feryadım*, II. Cilt, (Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- ALKAN, Mehmet Ö., “Selamet-i Osmaniye Fırkası Beyannamesi, Programı ve Nizamname-i Dahilisi”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: 7, Sayı: 38, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 43-47.
- ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.
- BALİ, Rıfat N., *Satvet Lütfi Tozan: Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, Libra Kitap, İstanbul, 2018.
- BERBER, Engin, *Sanclı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- EGE, Nezahet Nurettin, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*, Güneş Neşriyatı, İstanbul, 1977.
- GAZİ MUSTAFA KEMAL, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara, 1927.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021.
- KARAY, Refik Halid, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2015.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur – AKAN, Aysun, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.
- KURAN, Ahmed Bedevî, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- ÖZALP, Ömer Hakan, “Siyaset Dehlizlerinde Kaybolmuş Bir Asker: Manavoğlu Nevres Bey”, *Müteferrika – Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 18, İstanbul 2000, s. 55-86.
- REYHAN, Cenk, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin (1877-1948)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- SANCAKTAR, Fatih Mehmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: II - Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954.
- YILMAZ, Erdal, *Dört Devirde Bir Muhalif: Abdülkadir Câmi Baykurt (1877-1949) (Mütareke Dönemi Hatıraları ile Birlikte)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları*, (Yay. Haz. Orhan Sakin), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.

